

SALVIA-L MARMARAK TURKUMI VAKILLARINING O'ZBEKISTONDA TARQALISHI, HAYOTIY SHAKLLARI VA ISHLATILISHI

Z.A. Yusupova

Farg'ona davlat universiteti

Saminov Avazbek Alimardon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti

Sayramov Fayzullo Baratjon o'g'li

FarDU, talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7083221>

Annotatsiya. Maqolada marmarak o'simligini turkumi vakillarining o'zbekistonda tarqalishi, hayotiy shakllari va ishlatilishi hamda o'simlik xom ashyolardan samarali foydalanish yo'llari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: marmarak, turkum, tur, tarqalish, hayotiy shakl, ishlatilishi.

РАСПРОСТРАНЕНИЕ, ЖИЗНЕННЫЕ ФОРМЫ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ РОДА SALVIA-L MARMARAC В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. В статье освещены распространение, жизненные формы и использование представителей рода мarmarak в Узбекистане, а также пути эффективного использования растительного сырья.

Ключевые слова: мarmarak, род, вид, распространение, жизненная форма, использование.

DISTRIBUTION, LIFE FORMS AND USE OF REPRESENTATIVES OF THE SALVIA-L MARMARAK SERIES IN UZBEKISTAN

Abstract. The article highlights the distribution, life forms and use of representatives of the marmarak plant genus in Uzbekistan, as well as ways of effective use of plant raw materials.

Keywords: marmarak, category, type, spread, life form, use.

KIRISH

Marmarak (mavrak, shalfey) – ko'p yillik o'simlik yoki yarim butalar turkumi. Marmarak turkumi vakillarining vatani O'rta yer dengizi sohillari sanaladi.

Mavrak o'simligi *Lamiaceae* L – Labguldoshlar oilasiga, *Salvia* L. – shalfey, marmarak, zig'irak turkumiga kiradi. Lotin tilida "salvara" davolamoq degan ma'noni anglatadi. Turkumning aksariyat turlari davolash maqsadida ishlatiladi. Bu turkum vakillari bir yillik va ko'p yillik o't, chala buta, tropik mamlakatlarda esa buta va daraxtsimon o'simliklardir. *Salvia* L. turkumi 700 dan ortiq turdan iborat bo'lib, asosan issiq va mo'tadil iqlimli mintaqalarda tarqalgan.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

O'zbekistonda turkumning 21 turi uchraydi.

Salvia L. turkumining O'zbekistonda uchraydigan turlarining geografik tarqalishi va uchrashi

1-jadval

Turning ilmiy nomi	Mahalliy nomi	Geografik tarqalishi	Uchrashi
<i>Salvia aequidens</i> Botsch.	Tengtishli marmarak	Tyan-Shan (tiz. Iliyorti Olatovi, Toshkent sh. atrofida)	Shimoliy- G'arbiy Pomir-Oloy

				endemi, O`zbekis- ton endemic
	Salvia aethiopsis L.	Efiop marmaragi	Tyan-Shan (Chu-Iliy tog`lari, Iliyorti Olatovi, Kungey Olatov, Qirg`iz Olatovi, Talas Olatovi, Susamir, Qoratog`, Kazikurt, Korjontog`, Ugom, Pskom, Chotqol, Qurama, Farg`ona, Atoynak, Uzun-Axmat tizmalari), Pomir-Oloy (Oloy, Hisor, Darvoz, Pyotr I, Xozretisho tizmalari, Janubiy Tojikiston past tog`ligi)	
	Salvia ariana Hedge	Ariya marmaragi	Tyan-Shan (Talas Olatovi, Korjontog`, Ugom, Pskom, Chotqol tizmalari), Pomir-Oloy (Turkiston, Zarafshon, Hisor, Qorategin, Xozretisho, Pyotr I, Darvoz, Ko`xitang tizmalari, Janubiy Tojikiston past tog`ligi)	
	Salvia bucharica Popov	Buxoro marmaragi	Tarbagatay, Tyan-Shan (Qoratog`, Chotqol, Qurama tizmalari), Pomir-Oloy (Turkiston, Nurota, Zarafshon, Hisor tizmalari)	
	Salvia deserta Schangin	Sahro marmaragi	Pomir-Oloy (Zarafshon tizmasi)	
	Salvia drobovii Botsch.	Drobov marmaragi	Turgaybotig`i, Alakul botig`i, Balxashbo`yi cho`li, Betpakdala, Orolbo`yi sahrolari, Kaspiy bo`yi cho`li, Muyunqum, Chuy daryosi etagi Sariqsuv, Sirdaryo d.vodiysi, Ustyurt, Mangishloq, Qizilqum, Amudaryo d.havzasi, Farg`ona vodiysi, Karnabchul, Sandiqli qumliklari, Surxon-Sherobod vodiysi, Qoraqum, Zauzboy, Janubiy-g`arbiy-Turkman pasttekisligi, Jung`or Olatovi, Tyan-Shan(Chu-Iliy tog`lari, Iliyorti Olatovi, Ketmontov, Terskey Olatov, Iliy vodiysi, Qirg`iz Olatovi, Talas Olatovi, Chotqol, Mo`g`ultog` tizmalari), Pomir-Oloy (Nurota,	G`arbiy Pomir-Oloy endemi,  O`zbekis- ton endemic

			Zarafshon, Hisor, Ko`xitang tizmalari, Vaxsh vodiysi), Kopet-Tog`, Katta va KichikBalxanlar, Karabil,Badxiz	
	Salvia glabricaulis Pobed.	Yalong`och poyali marmarak	Pomir-Oloy (Turkiston, Nurota tizmalari)	
	Salvia insignis Kudrjasch.	Zebo marmarak	Tyan-Shan (Qirg`iz Olatovi g`arb. tarmoqlari), Pomir-Oloy (Zarafshon, Hisor, Ko`xitang tizmalari), Kopet-Tog` (Markaziy va g`arbiy)	JanubiyPomir-Oloy endemic
	Salvia komarovii Pobed.	Komarov marmaragi	Ko`xitang, Janubiy Tojikiston past tog`ligi - Tuyuntau, Aktau, Kopettog`	G`arbiy Pomir-Oloy endemic
0	Salvia korolkovii Regel & Schmalh.	Korolkov marmaragi	Pomir-Oloy (tizmalari Zarafshon, Hisor, Vaxsh, Ko`xitang, Bobotog`, Janubiy Tojikiston past tog`ligi: Gazimaylik tog`i, Sanglok, Sarsaryak)	G`arbiy Tyan-Shan endemic
1	Salvia lilacinocaerulea Nevski	Havorang marmarak	Zaysan tog` havzasi, Balxash bo`yi cho`li (Ayaguz), Chud.vodiysi, Tarbagatay, Jung`or Olatovi, Tyan-Shan(Iliyorti Olatovi, Kungey Olatov, Terskey Olatov, Ketmontov, Qirg`iz Olatovi, Talas Olatovi, Qoratog`, Korjontog`, Chotqol, Qurama, Farg`ona tizmalari), Pomir-Oloy (Oloy, Turkiston, Molguzar, Nurota tizmalari)	Janubiy-G`arbiy Pomir-Oloy endemic
2	Salvia macrosiphon Boiss.	Uzuntumshuqc hali marmarak	Pomir-Oloy (tizmalari Zarafshon – g`arb. qism, Hisor shim.g`arb. qism)	
3	Salvia margaritae Botsch.	Margarita marmaragi	Tyan-Shan (tiz. Qurama: t. Okurtau), Pomir-Oloy (tiz. Turkiston: O`ratepa va Zomin orasi,d.O`tkansoy)	Oloy tizmasi endemic
4	Salvia nemoroza L.	Eman marmaragi	Pomir-Oloy (tiz. Bobotog`)	

5	<i>Salvia sarawschanica</i> Regel & Schmalh.	Zarafshon marmaragi	Pomir-Oloy (Zarafshon tizmasi: Fan tog`lari)	
6	<i>Salvia sclarea</i> L.	Muskat marmarak	Tyan-Shan(tiz. Korjontog, Ugom, Pskom tizmalari, Chotqol - shim.- g`arb. qism)	
7	<i>Salvia spinosa</i> L.	Tikanli marmarak	Pomir-Oloy (janubiy-g`arbiy tizmasi Hisor tizmasi: tog`lari Suzistau va Boysuntog`, Ko`xitang tizmasi)	
8	<i>Salvia submutica</i> Botsch. & Vved.	To`mtiq marmarak	Toshkent atrofi dashtlari, Chirchiq d. vodiysi, Angren, Sirdaryo, Zarafshon Qashqadaryo, Surxon- Sherobod vodiysi, Pomir-Oloy (Oloy, Turkiston, Molguzar, Nurota, Zarafshon, Hisor, Vaxsh, Xozretisho, Ko`xitang, Bobotog` tizmalari, Janubiy Tojikiston past tog`ligi), Badxiz – Kushka va Murg`ob daryolar vodiysi	Nurota endemi, O`zbekis- ton endemic
9	<i>Salvia tianschanica</i> Makhm.	Tyan- Shan marmaragi	Pomir-Oloy (Oloy tizmasi)	G`arbiy Tyan-Shan, O`zbekis- ton endemic
0	<i>Salvia turcomanica</i> Pobed.	Turkman marmaragi	Orolbo`yi i Kaspiybo`yi cho`li	
1	<i>Salvia virgata</i> Jacq.	Xivchin- simon marmarak	Pomir-Oloy (Nurota, Turkiston, Zarafshon, Hisor, Ko`xitang tizmalari)	

Jadvaldagi ma`lumotlardan ko`rinib turibdiki, *Salvia L.* turkumining 9 turi endem turlar bo`lsa, 6 ta turi: *Salvia insignis Kudrjasch.*, *Salvia korolkovii Regel & Schmalh.*, *Salvia lilacinocaerulea Nevski*, *Salvia margaritae Botsch.*, *Salvia submutica Botsch. & Vved.*, *Salvia tianschanica Makhm.* turlari esa “O`zbekiston Qizil Kitobi”ga kiritilgan. Farg`ona vodiysidagi endemik turlar: *Salvia margaritae Botsch.*, *Salvia drobovii Botsch.*, *Salvia tianschanica Makhm.* lar bo`lsa ulardan *Salvia margaritae Botsch.* - Margarita marmaragi “O`zbekiston Qizil Kitobi”ga kiritilgan.

Salvia aethiopsis L., *Salvia bucharica Popov*, *Salvia drobovii Botsch.*, *Salvia margaritae Botsch.*, *Salvia sclarea L.*, *Salvia tianschanica Makhm.* turlari Farg`ona vodiysida uchraydi.(1: 33-34)

Salvia L. turkumi vakillarining hayotiy shakllari

2-jadval

Turning ilmiy nomi	Mahalliy nomi	Hayotiy shakli
<i>Salvia aequidens</i> Botsch.	Tengtishli marmarak	chala buta
<i>Salvia aethiopsis</i> L.	Efiop marmaragi	ko`p yillik
<i>Salvia ariana</i> Hedge	Ariya marmaragi	ko`p yillik
<i>Salvia bucharica</i> Popov	Buxoro marmaragi	chala buta
<i>Salvia deserta</i> Schangin	Sahro marmaragi	ko`p yillik
<i>Salvia drobovii</i> Botsch.	Drobov marmaragi	chala buta
<i>Salvia glabricaulis</i> Pobed.	Yalong`ochpoyali marmarak	ko`p yillik
<i>Salvia insignis</i> Kudrjasch.	Zebo marmarak	ko`p yillik
<i>Salvia komarovii</i> Pobed.	Komarov marmaragi	ko`p yillik
<i>Salvia korolkovii</i> Regel & Schmalh.	Korolkov marmaragi	ko`p yillik
<i>Salvia lilacinocaerulea</i> Nevski	Havorang marmarak	ko`p yillik
<i>Salvia macrosiphon</i> Boiss.	Uzuntumshuqchali marmarak	ko`p yillik
<i>Salvia margaritae</i> Botsch.	Margarita marmaragi	chala buta
<i>Salvia nemoroza</i> L.	Eman marmaragi	ko`p yillik
<i>Salvia sarawschanica</i> Regel & Schmalh.	Zarafshon marmaragi	ko`p yillik
<i>Salvia sclarea</i> L.	Muskat marmarak	ko`p yillik
<i>Salvia spinosa</i> L.	Tikanli marmarak	ko`p yillik
<i>Salvia submutica</i> Botsch. & Vved.	To`mtoq marmarak	ko`p yillik
<i>Salvia tianschanica</i> Makhm.	Tyan- Shan marmaragi	ko`p yillik
<i>Salvia turcomanica</i> Pobed.	Turkman marmaragi	ko`p yillik
<i>Salvia virgata</i> Jacq.	Xivchinsimon marmarak	ko`p yillik

TADQIQOT NATIJALARI

Salvia L. turkumi vakillarining ishlatilishi

3-jadval

Turning ilmiy nomi	Mahalliy nomi	
<i>Salvia aequidens</i> Botsch.	Tengtishli marmarak	efir moyli, dekorativ, asalli
<i>Salvia aethiopsis</i> L.	Efiop marmaragi	dorivor, efir moyli, oziq-ovqat, dekorativ, asalli
<i>Salvia ariana</i> Hedge	Ariya marmaragi	efir moyli, dekorativ, asalli
<i>Salvia bucharica</i> Popov	Buxoro marmaragi	efir moyli, dekorativ, asalli
<i>Salvia deserta</i> Schangin	Sahro marmaragi	dorivor, efir moyli, dekorativ, asalli
<i>Salvia drobovii</i> Botsch.	Drobov marmaragi	efir moyli, dekorativ, asalli
<i>Salvia glabricaulis</i> Pobed.	Yalong`ochpoyali marmarak	efir moyli, dekorativ, asalli

Salvia insignis Kudrjasch.	Zebo marmarak	efir moyli, dekorativ, asalli
Salvia komarovii Pobed.	Komarov marmaragi	efir moyli, dekorativ, asalli
Salvia korolkovii Regel & Schmalh.	Korolkov marmaragi	efir moyli, dekorativ, asalli
Salvia lilacinocaerulea Nevski	Havorang marmarak	efir moyli, dekorativ, asalli
Salvia macrosiphon Boiss.	Uzuntumshuqchali marmarak	efir moyli, dekorativ, asalli
Salvia margaritae Botsch.	Margarita marmaragi	efir moyli, dekorativ, asalli
Salvia nemoroza L.	Eman marmaragi	dorivor, efir moyli, dekorativ, asalli
Salvia sarawschanica Regel & Schmalh.	Zarafshon marmaragi	dorivor, efir moyli, dekorativ, asalli
Salvia sclarea L.	Muskat marmarak	dorivor, efir moyli, oziq-ovqat, dekorativ, asalli
Salvia spinosa L.	Tikanli marmarak	dorivor, efir moyli, dekorativ, asalli
Salvia submutica Botsch. & Vved.	To'mtoq marmarak	efir moyli, dekorativ, asalli, noyob tur
Salvia tianschanica Makhm.	Tyan- Shan marmaragi	efir moyli, dekorativ, asalli, noyob tur (4: 230)
Salvia turcomanica Pobed.	Turkman marmaragi	efir moyli, dekorativ, asalli
Salvia virgata Jacq.	Xivchinsimon marmarak	dorivor, efir moyli, dekorativ, asalli

MUHOKAMA

Yuqoridagi jadvaldagi ma'lumotlardan *Salvia L.* turkumining 21 turi ham efir moyli, ham asal-shirali, ham dekorativ turlar ekanligi ma'lum bo'ldi (2: 46-48). *Salvia aethiopsis L.*, *Salvia virgata Jacq.*, *Salvia spinosa L.*, *Salvia sclarea L.*, *Salvia sarawschanica Regel & Schmalh.*, *Salvia nemoroza L.*, *Salvia deserta Schangin*, *Salvia aethiopsis L.* ya'ni 8 turi dorivor, 1 ta turi *Salvia aethiopsis L.* oziq-ovqat ahamiyatiga ega ekanligi aniqlandi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda marmarak turkumi vakillarining o'zbekistonda turli mintaqalarda tarqalishi, turli xil hayotiy shakllarga ega ekanligi va marmarak turkumi vakillarining ko'plab sohalarda ishlatilishi ushbu o'simliklarni naqadar foydali ekanligini ko'rish mumkin.

REFERENCES

1. Xamidov G', Qoratoyeva Ch. Farg'ona vodiysining shifobaxsh o'simliklari va ulardan samarali foydalanishga doir. "Farg'ona vodiysining o'simlik, hayvonot dunyosi va ulardan oqilona foydalanish muammolari" mavzusidagi konferensiya materiallari, – Andijon, 1999.
2. Xamidov G', Mahmudov V., Sahobiddinov R. Farg'ona vodiysining dorivor o'simliklari va ulardan samarali foydalanish. To'plam: Biologiya va ekologiyaning hozirgi zamon muammolari. –Toshkent, 1995.

3. Yuldashev A.S. Janubiy Turkiston va Shimoliy Zarafshon tog'larining dorivor o'simliklari. –Toshkent, 2001.
4. В.К.Лавренов, Г.В.Лавренова. Современная энциклопедия лекарственных растений. –Санкт-петербург-Москва. 2006.
5. Turdaliev, A. T., Darmonov, D. Y., Teshaboyev, N. I., Saminov, A. A., & Abdurakhmonova, M. A. (2022, July). Influence of irrigation with salty water on the composition of absorbed bases of hydromorphic structure of soil. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 1068, No. 1, p. 012047). IOP Publishing.
6. Saminov A.A.O'g'li, Nasriddinova D.K.Qizi., Zanjabil o'simligini ochiq maydonlarda yetishtirish texnologiyasi //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. D3. – С. 26-30.
7. Эшпулатов Ш.Я., Тешабоев Н.И., Мамадалиев М.З.У. Евразийский Союз Ученых, 2021 Интродукция, свойства и выращивание лекарственного растение стевия в условиях ферганского долині
8. Mukhtarovna, N.R., Alimardon ugli S.A., and Botiraliyevich U.N., "Features of treatment of winter wheat seeds by different processors." *International Engineering Journal For Research & Development* 6 (2021): 3-3.
9. Anvarjonovich D.Q., Saminov A.A., Xusanboyev G'.A., The importance of fungicides and stimulants in preparing seed grains First page : (415) Last page : (419) Article DOI : 10.5958/2278-4853.2021.00272.X
10. Teshaboyev, N., Abduraximova, M., Eshpulatov, A., & Mahkamova, D. (2021, July). Ecological culture is a demand of today. In Конференции.
11. Turdaliev A., Yuldashev G., Askarov K. and Abakumov E. (2021) Chemical and Biogeochemical Features of Desert Soils of the Central Fergana. *Agriculture (Pol'nohospodárstvo)*, Vol.67 (Issue 1), pp. 16-28. <https://doi.org/10.2478/agri-2021-0002>.
12. Askarov K., Musayev I., Turdaliev A., Eshpulatov Sh. (2020) "Geochemical barriers in irrigated soils and the impact of them on plants." *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7, pp. 3082-3089.
13. Хайдаров М.М., Турдалиев А.Т., Саминов А.А.У. Энергетические особенности аминокислот в светлых сероземах // Тенденции развития науки и образования. – 2021. – № 80-3. – С. 45-47. – DOI 13.18411/trnio-12-2021-121.
14. Абдурахимова М. А. Dorivor o'simliklarning o'sishi va rivojlanishi va dorivor xususiyatlaridan foydalanish //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. D3. – С. 35-42.
15. Saminov A.A. O'g'li, Abdug'aniyeva D.O'. Qizi., Nazirova B.H.Qizi. [Dollar daraxtining yetishtirish texnologiyasi](#) //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. D3. – С. 297-300.
16. Mamanazarov B. S., Xoshimova N.G., Saminov A.A., [Petrushka o'simligini yetishtirish va undan oqilona foydalanish](#) //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. D3. – С. 259-262.
17. Тешабоев Н. И., Бобоев Б. К. Влияние качества зернопроизводства на эффективность урожая //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. D3. – С. 31-34.